

ANALÎZA DÎWANA MELA EBDULEZÎZÊ BEDLÎSÎ JI LAYÊ ŞIKL Û NAVEROKÊ VE¹

Nurettin ERTEKÎN

KURTE

Sala jidayikbûn û wefata wî teqez nehatibe peyitandin jî tê famkirin ku Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî di navbera salên 1875-1923î de jiyaye. Tevî ku şa’irekî sofîmeşreb e, şa’irek e ku di derbarê rêgezên bingehîn yê edebiyata klasîk xwedî agahiyên tekûz e. Dîwaneke murettib li pey xwe hiştî ye. Di vê diwanê de du mexles bikar anîbe jî mexlesa Şeyda bêtir ber bi çav e. Di dîwana wî de zimanê sereke farsî ye. Lê hem bi kurdî, hem bi ‘erebî û hem bi tirkî şî’r honaye ku cihê xwe di nava şa’irên çar zimanî de çêkiriye. Di vê xebatê de dîwana Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî ji aliyê şikl û naverokê ve hate nirxandin. Piştî destpêkeke kurt di beşa yekem de kurtejiyana Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî hate nirxandin. Di beşa duyem de dîwan ji aliyê şikil ve hate analîzkirin. Di beşa sêyem de navoroka diwanê hate tehlîlkirin. Di encamê de xuya bû ku Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî şa’irekî çar zimanî ye, jî rêgezên edebiyatê agahdar e, hunera wî ya edebî bi hêz e û pirek e di navbera edebiyata tesewufî ya klasîk û edebiyata dergahî de.

Peyvên Sereke: Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Dîwan, Şî’r, Edebiyata Tesewufî, Edebiyata Dergahî, Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî, Şeyda.

¹ Di vê xebatê de me ji daneyên teza xwe ya masterê, ya bi navê “Tesewif di Dîwana Şeyda de” sûd wergirt. Bu çalışmada “Şeyda’nın Divanında Tasavvuf” adlı yüksek lisans tezimin verilerinden faydalanarak hazırlanmıştır.

Nurettin ERTEKÎN,

Dr., Nurettin Ertekin, nurettin.ertekin@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2744-0447

Article Type/Makale Türü:

Research Article/Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 13.05.2023

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 09.09.2023

Published / Makale Yayın Tarihi: 20.10.2023

DOI: 10.35859/jms.2023.1296819

Değerlendirme ve İntihal/Reviewing and Plagiarism:

Bu makale iki taraflı kör hakem sistemine göre en az iki hakem tarafından değerlendirilmiştir. Makale intihal.net adlı intihal sitesinde taranmıştır. / This article has been reviewed by at least two anonym reviewers and scanned by intihal.net plagiarism website.

Citation/Atf:

Ertekin, N. (2023). Analîza Dîwana Mela Ebdulezîzê Bedlîsî ji layê Şikl û Naverokê ve, The Journal of Mesopotamian Studies, Jimara Taybet a Edebiyata Kurdî ya Klasîk, rr. 114-132, DOI: 10.35859/jms.2023.1296819.

Mela Abdülaziz Bitlisi Divan'ının Şekil ve Muhteva Yönünden Analizi

ÖZ

Doğum ve vefat yılı kesin olarak bilinmemekle beraber 1875-1923 yılları arasında yaşadığı şiirlerinden anlaşılan Mela Abdülazizî Bitlisi, sūfî kimliği ile beraber; divan edebiyatının temel esaslarını bilen bir şairdir. Mürettep bir divan sahibi olan Mela Abdülaziz Bitlisi şiirde ağırlıklı olarak Şeyda mahlasını kullanmıştır. Divanında temel dil Farsça olmakla beraber Türkçe, Arapça ve Kürtçe şiirler de bulunmaktadır. Böylece Mela Abdülaziz Bitlisi, dört dil ile şiir yazan ender klasik şairler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada Mela Abdülaziz Bitlisi'nin divanı şekil ve muhteva yönünden incelemeye tabi tutulmuştur. Kısa bir girişten sonra birinci bölümde Mela Abdülaziz Bitlisi'nin hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde Mela Abdülaziz Bitlisi'nin divanı şekil bakımından değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde divan muhteva açısından ele alınmıştır. Sonuç bölümünde Mela Abdülaziz Bitlisi'nin edebiyat bilgi ve yeteneğine sahip olduğu ve Kürt tasavvuf edebiyatı ile Kürt dergâh edebiyatı arasında bir köprü olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Klasik Kürt Edebiyatı, Divan, Şiir, Tasavvuf Edebiyatı, Dergâh Edebiyatı, Mela Abdülazizî Bitlisi, Şeyda.

Analysis of Mullah Abdulaziz Bedlisî Divan in terms of Form and Content

ABSTRACT

The precise dates of Mullah Abdulaziz Bedlisî's birth and death are uncertain. However, based on his poetic works, it is inferred that he lived within the period spanning from 1875 to 1923, while also embracing a Sufi identity. The individual in question possesses a comprehensive understanding of the fundamental tenets of divan literature, thereby establishing himself as a proficient poet in this particular domain. Mullah Abdulaziz Bedlisî, a notable figure known for his proficiently composed divan, predominantly employed the pseudonym *Şeyda* in his poetic works. While the primary language utilized in his divan is Persian, it is worth noting that there are other poetic compositions present in Turkish, Arabic, and Kurdish. Mullah Abdulaziz Bedlisî stands out as a notable classical poet who shown proficiency in composing poetry in four distinct languages. This study focuses on the analysis of Mullah Abdulaziz Bedlisî's divan, with a particular emphasis on its form and content. The first chapter of the text provides a succinct introduction followed by an examination of the life of Mullah Abdulaziz Bedlisî. In the subsequent section, an analysis was conducted on the structure of Mullah Abdulaziz Bedlisî's divan. The content of the divan is examined in the third chapter. The analysis of Mullah Abdulaziz Bedlisî's work reveals his profound literary acumen and remarkable artistic abilities, positioning him as a pivotal figure in connecting Kurdish Sufism literature with Kurdish lodge literature.

Keywords: Classical Kurdish Literature, Divan, Poetry, Sufi Literature, Dervish Lodge Literature, Mullah Abdulaziz Bedlisî, Şeyda.

EXTENDED ABSTRACT

The precise dates of Mela Abdülaziz Bitlisi's birth and death are uncertain. However, based on his poetic works, it is inferred that he lived throughout the period spanning from 1875 to 1923. Notably, in addition to his affiliation with Sufism, Mela Abdülaziz Bitlisi possessed a profound understanding of the fundamental tenets of divan literature. Mela Abdülaziz Bitlisi, a fervent patron of divan literature, predominantly employed the pseudonym Şeyda in his poetic works. While the primary language employed in his divan is Persian, it also has poems composed in Turkish, Arabic, and Kurdish. Mela Abdülaziz Bitlisi stands out as a distinguished classical literature poet who demonstrated proficiency in composing poetry in four distinct languages.

This research focused on the analysis of Mela Abdülaziz Bitlisi's divan, with particular attention given to its form and content. The present study comprises a concise introductory section, three main chapters, and a concluding section wherein the findings derived from the investigation are presented.

The present analysis focuses on the poetry of Mela Abdülaziz Bitlisi within the broader context of Classical Kurdish Literature, as outlined in the introductory section. The incorporation of Arabic and Persian linguistic features, as well as cultural elements from Persian society, has exerted a significant influence on Classical Kurdish Literature, representing fundamental components within this literary tradition. As a consequence of this phenomenon, it has been seen that several Kurdish poets have composed verses in Arabic, Persian, Turkish, and Kurdish languages. Due to this rationale, poets can be categorized into monolingual, bilingual, trilingual, and quadlingual poets. Mela Abdülaziz Bitlisi falls inside the quadlingual poet group.

Classical Kurdish Literature incorporates Sufism and its various components, since it is evident that Sufism and Sufi aspects hold a significant position among the fundamental elements of classical literature. Nevertheless, Classical Kurdish Literature has yet to establish a differentiation for Sufism. The examination of Classical Kurdish Literature can be categorized into two primary domains: Classical Sufi Literature and Dergah Literature. Mela Abdülaziz Bitlisi served as an intermediary between the two literary traditions, as his divan encompassed the characteristics of both Classical Sufi Literature and Dergah Literature.

The initial segment of the essay provides an account of the life of poet Mela Abdülaziz Bitlisi. The available resources provide limited information regarding the precise year and location of the individual's birth, educational background, and place of death. The individual in question has been identified as Abdülaziz, who adopted his name as a pseudonym in the realm of poetry. Based on the content of the elegies and eulogies authored by the individual in question, it may be inferred that their lifespan encompassed the years spanning from 1875 to 1923. The poet employed the aliases Şeyda and Abdülaziz in his literary works. Based on the content of his poems, it may be inferred that he was affiliated with the Naqshbandi order.

The subsequent section of the analysis focused on the examination of Mela Abdülaziz Bitlisi's divan in relation to its structural characteristics. The examination conducted on the divan has yielded the following findings: there are a total of 117 poems, comprising 97 ghazals and odes, 6 masnawi, 6 kit'a, 3 ferd, 2 terci-ibend, 1 muhammes, 1 murabba, and 1 rubain.

Upon examining the odes authored by Mela Abdülaziz Bitlisi, it becomes apparent that these compositions primarily comprise elegies and eulogies. It is evident that these eulogies and dirges were specifically dedicated to the esteemed members of the religious community to which the poet himself belonged. The presence of a large number of gazelles characterizes him as a poet who draws inspiration from gazelles. The Masnawi holds the distinction of being the second most prevalent kind of poetry

within his divan. It is worth mentioning that their masnawis contain a sâkinameme. This observation indicates that his literary works were shaped by the impact of Iranian literature. Furthermore, the poet's treatment of the historical events during his era, as depicted in his masnawis, indicates that he was not detached from society and experienced a spiritual impact from the contemporary events that unfolded.

The third phase of our research involved an analysis of the content of Mela Abdülaziz Bitlisi's divan. The study reveals that the primary motif explored in the divan is that of love and mysticism. Furthermore, it has been observed that Mela Abdülaziz's poetry encompass a variety of issues. The themes of love and spirituality are explored in a collection of 68 poems. Furthermore, it is worth noting that out of the total number of poems, 27 can be classified as eulogies, 8 as elegies, 6 as naats, 2 as historical compositions, 1 as a silsilename, 1 as a philosophical piece, 1 as a tranquil composition, and finally, 1 as the primary motivation behind the creation of the divan.

The primary thematic focus of the Divan revolves around the concepts of love and mysticism, as seen by the substantial quantity of poems dedicated to exploring these themes. Mela Abdülaziz Bitlisi's poetic works prominently feature motifs and themes associated with love, as he has embraced romantic mysticism. Poems pertaining to the thematic domain of amorous mysticism, which involves the fusion of love and mysticism, warrant assessment within the context of Classical Sufi Literature.

The second primary theme explored in the divan is to the genres of eulogy and elegies. As previously stated, the aforementioned poems were composed for the purpose of being presented to the sect sheikhs with whom the author has a connection. The poetry that were crafted within the context of a cult dervish lodge need evaluation within the framework of Dergâh Literature. Hence, Mela Abdülaziz Bitlisi emerges as a noteworthy Kurdish poet who successfully amalgamated both sub-branches of Sufi literature inside a single divan.

The conclusion section presents a comprehensive overview of the findings derived from the analysis of Mela Abdülaziz Bitlisi's divan, focusing on both its form and content. The data can be enumerated in the following manner. The precise dates of his birth and death are uncertain; nonetheless, it is widely accepted that he existed within the temporal span of 1875-1923. It is widely acknowledged that he resided in Bitlis for a specific duration, therefore earning the appellation "Bitlisi." He belongs to the Naqshbandi sect.

The individual's profound scientific and literary expertise is evident by their adept utilization of language and engagement with various issues within their divan. Furthermore, their mastery extends to encompass literary terminology, as well as a comprehensive understanding of Arabic, Persian, Turkish, and Kurdish literature. He possesses the exceptional ability to compose poems proficiently in all four languages.

The author's divan contains love and mystical poems that demonstrate a profound understanding of Sufism, encompassing its scientific aspects, philosophical underpinnings, and affiliation with the Wahdatu'l-wucûd school of thought. The individual in question demonstrates exceptional poetic abilities, adeptly merging Classical Sufi Literature and Dergah Literature inside a single divan, so establishing a connection between these two distinct literary traditions.

The subject of interest is to the realm of Classical Kurdish Literature, with a specific focus on the genres of Divan, Poetry, Sufi Literature, Dergah Literature, as well as the notable figures Mela Abdülaziz Bitlisi and Şeyda.

Destpêk

Edebiyata kurdî ya klasîk di binê siya medrese û dergahan de hetanî roja me jî berhemdayîna xwe didomîne. Ji vî alî ve edebiyata kurdî ya klasîk edebiyateke dewlemend e. Tevî dewlemendiya xwe edebiyata kurdî ya klasîk, bi tevahî derneketiye holê û xebatên şayeste li ser nehatine kirin. Helbet gelek eger ji bo vê derneketinê dikare were rêzîkirin. Bi dîtînin me egera sereke peydanekirina berheman e. Hetanî dema me jî gelek berhemên edebiyata kurdî ya klasîk li deverên çiyawaz tên bidestxistin. Yek ji van berhemên nuhbidestxistî dîwana Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî ye.

Ji çavkaniyên hizrî yê edebiyata kurdî ya klasîk unsûrên ‘erebî, unsûrên farsî û unsûrên çanda Îranî karîgeriyek mezin li edebiyata kurdî ya klasîk kiriye. Ev karîgerî ji layekî ve dewlemendiyeke bide edebiyatê jî, ji layekî din ve xebatên li ser edebiyata klasîk zehmettir dike. Di heman demê de tevî vê karîgeriyê bi hinek sedemên din şa’irên edebiyata kurdî ya klasîk di berhemên xwe de tevî zimanê kurdî bi zimanên ‘erebî û farsî jî şî’r honandine. Hejmara wan ne zêde bin jî hinek şa’iran di berhemên xwe de cih dane şî’rên bi zimanê tirkî jî.

Li gor zimanên di berhemên edebiyata kurdî ya klasîk de cih digirin em şa’iran kategorize bikin em ê bigihêjin vê encamê. Şa’irên yek zimanî; ku tenê bi kurdî şî’r honandine. Şa’irên du zimanî; ku bi kurdî- farsî yan bi kurdî-‘erebî şî’r honandine. Şa’irên sê zimanî; ku bi kurdî-farsî-‘erebî şî’r honandine. Şa’irên çar zimanî; ku bi Kurdî- farsî- ‘erebî-tirkî şî’r honandine. Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî, yek ji şa’irên çar zimanî yê edebiyata kurdî ya klasîk e.

Tesewuf û unsûrên tesewufê jî yek çavkaniyên hizrî yê edebiyata kurdî ya klasîk e. Tesewuf bi hemû layên xwe di edebiyata kurdî ya klasîk de cih girtiye. Hem edebiyata tesewufî ya klasîk û hem edebiyata tesewufî ya dergahî di hundurê edebiyata kurdî ya klasîk de ji terefê şa’iran ve hatiye zimên.² Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî, di şî’rên xwe de hem cih daye edebiyata tesewufî ya klasîk û hem cih daye edebiyata tesewufî ya dergahî. Bi vî rengî em dikarin bibêjin ku Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî pirek e di edebiyata tesewufî de di navbera edebiyata tesewufî ya klasîk û edebiyata tesewufî ya dergahî de.

Ji ber van taybetiyên Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî ku li jor amaje bi wan hatin kirin me xwest ku em dîwana wî ji layê şikl û naverokê ve binirxînin. Ev xebat li ser destxetekê hatiyekirin ku ne destxeta şa’irî bi xwe ye û tenê yek nusxe ye û di medreseya Oxînê de tê parastin.

Xebata me ji sê beşan pêk tê: Di beşa yekem de li gorî jêderên berdest em li ser jiyana Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî rawestiyayin. Di beşa duyem de dîwan ji layê şikl û di beşa sêyem de dîwan ji layê neverokê ve hate tehlîlîkirin. Ji bo herdu beşan tabloyên amaran hatin amadekirin. Di encamê de bidestxistinên me bi peywendîdarî re hatin parvekirin.

Di vê xebatê de malikên mînak yê farsî û ‘erebî bi pîtên aramî û malikên mînak yê kurdî³ û tirkî bi pîtên latînî hatin dayîn. Wateya malikên farsî û ‘erebî di binê malikan de hatin dayîn.

² Di derbarê Edebiyata Tesewufî ya Klasîk û Edebiyata Dergahî de di binê sernavê “tesewuf”ê de bi kurtasî agahi hatiye dayin. Di pêşerojê de ji teref pisporên edebiyata kurdî pêkan e ku edebiyata kurdî ya klasîk wekî du beşên sereke; Edebiyata Tesewufî ya Klasîk û Edebiyata Dergahî ji hev were veqetandin. Me hêviye ku ev xebat bibe destpêk ji bo xebat û lêkolînên bi vî rengî.

³ Di vê gotarê de ji bo agahiyên derbarê dîwana Mela ‘Ebdul’ezîzî de dema em dibêjin malik kurdî ye yan ziman kurdî ye, mebesta me ji kurdî, kurmançî ye.

1. Jiyana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî

Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî, yek ji wan şa'îrên edebiyata kurdî yê wenda û nenas e. Derbarê jiyana wî de agahiyên berfireh nehatine bidestxistin. Di dîwana wî de derbarê jiyana wî, bi taybet derbarê binemal û welatê wî de zêde agahî nehatine bidestxistin. Li gorî jêderên berdestên me derbarê jiyana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî de em digihêjin van agahiyan.

Navê wî 'Ebdul'ezîzê. Em vê agahiyê ji dîwana wî derdixînin. Lewra navê xwe weke mexles di dîwana xwe de bi cih kiriye. Hatiye gotin ku navê bavê wî 'Ebdulkerîm e (Adak, 2016: 36). Lê di derbarê navê dayika wî û binemala wî de tu agahî nehatine peyda kirin.

Mela 'Ebdul'ezîz, di dîwana xwe de du mexles bikaranîne; 'Ebdul'ezîz û Şeyda. Lazim e were gotin di dîwanê de mexlesa Şeyda ji 'Ebdul'ezîz bêtir cih digire. Wî, di du şî'rên xwe de (§ 50) û (§ 92)⁴ herdu mexles bi hevra bikaranîne.

Mela 'Ebdul'ezîz, weke ku ji Bedlîsê be bi navê Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî tê nasîn. Lê ji Bedlîsê ye yan ji deverê din e ne diyar e. Ji dîwana wî derbarê welatê wî tu agahî nayên bidestxistin. Navê Bedlîsê di du malikan de derbas dibe. Di malikê de behsa xweşbûna Bedlîsê dike û dibêje; Bedlîs tecellîgah e û dil fireh dike. (§ 86-1) Di malika jêrin de dîsa behsa Bedlîsê bi xweşikahiyê dike.

بدلیس چه جای خوبست مأوای نازنینان

Bedlîs çi deverê xweşik e, penahgahê nanzenîna ye (§ 50-10)

Bi van herdu malikan mirov neşê bi teqezî bibêje ku Mela 'Ebdul'ezîz ji Bedlîsê ye. Di şî'reke xwe de dema behsa rewşa xwe dike weha dibêje; *Min terka mal û cahê xwe kir, min hemû di bihayê xet û xalên te de dan. Ez li ku, koçberî li ku, Amed li ku, Mardîn li ku...* (§ 55-3,4) dîsa di heman şî'rê de dibêje; *Ez ji bajarê Amedê hatim ji bo ku ez bigihêjim Mêrdînê.* (§ 55-7) Tiştê ji van malikan tê deranîn ev e ku Mela 'Ebdul'ezîz bi şikleki li Amedê maye û ji Amedê berê xwe daye Mêrdîn. Mirov dişê ihtîmaleke din bide berçava ku Mela 'Ebdul'ezîz ji Amedê be û malika jorîn ku dibêje; *Ez ji bajarê Amedê hatim* weke delil bipejirîn e.

Di vê mijarê de di xezelek wî ya mustezad de em rastî vê malikê dibin.

چون یوسف کنعانی که ماردین شده چاهم

ای عالی پناهم

Weke Yûsîfê Ken'anî Mêrdînê bûye çala min, ey piştevanê minî mezin (§ 70-3)

Ji vê malike mirov neşê bibêje Mela 'Ebdul'ezîz ji Mêrdînê ye, lê mirov dikare bibêje ku demekê (demeke ne diyar û belkî heta dawiya temenê xwe) li Mêrdînê jiyana xwe borandiye.

Derbarê dîroka jidayikbûna Mela 'Ebdul'ezîz tu agahiyên zelal nehatin bidestxistin. Bes ev heye em dizanin ku di terîqetê de pêşî bûye pêgirê Şêx 'Ebdurrehmanê Taxî.⁵ Şêx 'Ebdurrehmanê Taxî di navbera 1831-1886an de jiyaye, di sala 1868an de xelifetiya terîqeta Neqşebendî wergirtiye û di sala 1875a de li Norşînê di medrese û dergahê xwe de dest bi dersdayîn û îrşadê kiriye. (Çakır, 2017: 30) Eger em hizir bikin ku Mela 'Ebdul'ezîz li Norşînê di temenê xwe yê 20 an 30 de bûye pêgirê Şêx 'Ebdurrehmanê Taxî ew dem em dikarin bibêjin ku di salên 1850 de li jiyana bûye.

⁴ Di vê gotarê de malikên mînak yê ji dîwanê bi vî şiklî ew ê werin nîşandayin: (§ 10-8) Ş, Şeyda, 10 hejmara şî'rê, 8 hejmara malikêye.

⁵ Di sala 1831ê zayînî li gundê Taxê girêdayê Bedlîsê hatiye dinyayê. Ji Seyyîd Sibxetullah Erwasi (q.s.) xelifetiya terîqeta Neqşebendî wergirtiye. Di sala 1886ê zayînî diçe ber dilovaniya Xwedê. Aramgaha wî li Norşînêye (Tenik, 2015, r. 125-126).

Tiştê ku ji dîwanê tê famkirin Mela 'Ebdul'ezîz derbarê tesewuf û edebiyatê de xwedî agahiyên tebût e. Herweha di warê zanistên dînî de jî agahiyên wî yên berfireh hene. Ev bi me dide zanîn ku xwendinek baş kiriye. Lê di derbarê bajar û medreseyan ku lê xwendiyê me tiştek bidest nexist. Herweha derbarê wergirtina îcazeya 'ilmî jî tu jêder li ber destê me nînin.

Mela 'Ebdul'ezîz, pêgirê terîqeta Neqşebendî ye. Ji malikên şî'rên wî tê famkirin ku di merheleya seyr û silûka xwe de pêgiriya sê murşidan kiriye. Weke li jor hate gotin pêşî Şêx 'Ebdurrehmanê Taxî ji xwe re murşid pejirandiyê. Piştî wefata Şêx 'Ebdurrehmanê Taxî li ber destê xelîfeyê wî Şêx Fethullahê Werqanîsî⁶ perwerdehiya xwe ya tesewufê domandiyê. Piştî wefata Şêx Fethullahê Werqanîsî, Şêx Mûhemmed Dîyauddîn (Hezret) ji xwe ra weke murşidê terîqetê hilbijartiyê.

شاهی تاخی اولاما را بعشقی بو مشیر
پس از ان فاروقی بو عون و پناه و دستگیر
صیقلا قلبی مه ما دورا ته ای شمسا منیر

Pêşî Şahê Taxê bi 'işqê ji me re bû rayezan, Piştî Farûqî' bû alîkar û stargeh û alîkar, Sîqala qelbê me ma dema te ey roja rewneq (§ 104-13)

Di nava xelîfeyên Şêx 'Ebdurrehmanê Taxî, (Akot, 2013: 208) Şêx Fethullahê Werqanîsî (Akot, 2013: 210) û Şêx Mûhemmed Dîyauddîn de (Çağlayan, 1996: 201-202) navê wî derbas nabe. İhtîmalek mezin xelîfetiya terîqetê nesitendiye.

Di derbarê sala wefata Mela 'Ebdul'ezîz de tu agahi nehatin peydakirin. Her weha cihê aramgaha wî jî nehate peyîtandin. Weke li jor jî hatiye gotin Mela 'Ebdul'ezîz, herî dawî bûye pêgirê Şêx Mûhemmed Dîyauddîn (Hezret).⁸ Şêx Mûhemmed Dîyauddîn di sala 1923an de diçe ser dilovaniya Xwedê. Mela 'Ebdul'ezîz, ji bo wefata Şêx Mûhemmed Dîyauddîn yek bi 'erebî (§ 97) û yek bi farsî (§ 98) du qit'eyên maddeya tarîxê honandiye. Ji wan qit'eyan diyar dibe ku Mela 'Ebdul'ezîz di sala 1923 yan de li jîyanê bûye. Ji 1923 yan şûnde çend sal temen borandiye nediyar e.

Di destê me de tenê dîwana Mela 'Ebdul'ezîz heye. Ji vê dîwanê pêve berhemên wî hebin jî derneketine holê. Destnivîsa resen ya dîwana Mela 'Ebdul'ezîz peyda nebûye. Nuxxeya li ber dest jî terefê kesekî ne diyar ji bo Şêx 'Elaeddîinê Oxînî⁹ di sala 1936an de hatiye istînsah kirin. Ev nusxe di arşîwa medreseya Oxînê de ye. Ev xebat jî li ser fotokopiya vê nusxeyê hatekirin. Di destpêka nusxeyê de di pêşiya xezela yekem de '*Haza Xezelîyatî Mela 'Ebdul'ezîz El Bedlîsî*' hatiye nivîsandin. Yanî; ev xezelên Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî ne.

2. Ji Layê Şiklî ve Dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî

Edebiyata klasik li ser hinek hêmanan ava bûye ku yek ji wan hêmanan teşeyên nezmê ne. Teşeyên nezmê, form û şiklê honandina şî'rê ne. Şa'irên edebiyata kurdî ya klasik, ji layê teşeyên nezmê li pey

⁶ Di sala 1846an de li gundê Werqanîsê ku girêdayî navçeya Hawêl a bajarê Bedlîsê ye hatiye dinyayê. Bûye muntisibê Şêx 'Ebdurrehmanê Taxî (q.s.) û xelîfetiya terîqetê ji wî wergirtiye. Di sala 1899 an de rehmet kiriye (Zinar, 2011, r. 11-16).

⁷ Mela 'Ebdul'ezîz, weke misraya minak di gelek malikan de ji bo Şêx Fethullahê Werqanîsî *Farûqî* bikartîne. Şêx Fethullah Werqanîsî (q.s.) ji binemala Şêx Mûsayê Zolî ye (Baz, 2014, s. 90). Şêx Mûsayê Zolî jî ji binemala Hezretî 'Umer e. (r.x.l.) (Ertekin, 2015, r. 74-75). Ji ber vê Şa'ir şêxê xwe bi bernavka Hezretî 'Umer dinasîne.

⁸ Lawê Şêx 'Ebdurrehmanê Taxî (q.s.) ye. Di sala 1855an de li Usp ê giridayî bi navçeya Hîzana Bedlîsê hatiye dinyayê. Xelîfetiya terîqetê ji Şêx Fethullahê Werqanîsî (q.s.) wergirtiye. Di sala 1923 yan de li Norşînê wefat kiriye. (Çağlayan, 1996, r. 201-202).

⁹ Di sala 1881an de li Norşînê hatiye dinyayê. Lawê Şêx Fethullahê Werqanîsî ye. Perwerdehiya xwe ya tesewufî li cem bavê xwe destpêdike, piştî wefata bavê xwe li cem Şêx Mûhemmed Dîyauddîn perwerdehiya tesewufê didomîne û îcazeya tesewufî ji Şêx Mûhemmed Dîyauddîn werdigire. Di sala 1949an de li Oxînê diçe ber dilovaniya Xwe. (Bilen, 2012, r. 87-108).

kevneşopiya ku ji edebiyata ‘ereban gihaştîye edebiyata farisan û di edebiyata farisan de gihaştîye asta kemalê, meşiyane. Kêm şa’irên me dikaribûn xwe ji vê kevneşopiyê reha bikin ku pêşengê wan Melayê Cizîrî ye. Mela ‘Ebdul’ezîz, bi tevahî li ser kevneşopiya edebiyata klasîk şî’rên xwe honandiye û dîwanek murettab ava kiriye. Di dîwana Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî de teşeyên nezmê û hejmarên wan ev in.

Teşeyên Nezmê	Hejmara Şî’ran
Xezel- Qesîde	97
Mesnewî	6
Qit’e	6
Ferd	3
Tercî’î Bend	2
Muxemmes	1
Murebbe’	1
Rûba’î	1
Giştî	117

2.1. Qesîde

Di edebiyata klasîk de her teşeyek nezmê ji bo hinek mijaran hatine terxankirin. Bi nêrînek giştî dema ku mijar li gorî teşeyan werin dabeşkirin ewê were dîtin ku qesîde ji bo pesindariyê, qit’e ji bo pend û hikmet, mesnewî ji bo fêrkirinê û xezel jî ji bo şî’rên ‘aşiqane hatine terxankirin. (Şemîsa, 1380: 250) Di seyra tarîxa edebiyata klasîk de em dibinin ku ev rewş guherî ye. Qesîde û xezel têkilî hev bûne. Çewa ku xezelên mijara wan bi tevahî pesîndarî ye tên dîtin her weha xezelên ku di wan de malikên pesîndariyê cih girtine jî tên dîtin. Di edebiyata farsî de gelek şa’iran bi vê şewazê şî’r honandine. Ji ber navdariya wan em Se’diyê Şîrazî (w. 1292) û Hafîzê Şîrazî (w 1390)¹⁰ mînak bidin ewê bes be.

Di dîwana Mela ‘Ebdul’ezîz de jî em heman rewşê dibinin. Qesîde û xezel tîkilî hev bû ne. Ji ber vê jî hev veqetandina qesîde û xezelên Mela ‘Ebdul’ezîz karekî muşkil e. Belkî em bikaribin *Ne’î* û *Mersiyeyên* Mela ‘Ebdul’ezîzî weke qesîde bihesibînin. Bi vî şiklî em dikarin 14 şî’rên Mela ‘Ebdul’ezîz weke qesîde bi nav bikin.

Xezel

Di dîwana Mela ‘Ebdul’ezîz de herî zêde teşeya xezalan tê dîtin. Bi vî rengî ew xezelnûsek e. Di dîwana wî de 83 xezel cih girtine. Bi nêrînek giştî mijara xezelan ya sereke tesewufa ‘aşiqane ye.

Muxemmes

Di dîwana Mela ‘Ebdul’ezîz de yek muxemmes cih digire. Ev muxemmes ji 10 benda pêk hatiye. Mijara muxemmesê ‘îşq e. (Ş 106)

Mesnewî

Mela ‘Ebdul’ezîz, di dîwana xwe de cih daye 6 mesnewîyan. Mesnewîya yekem saqîname ye. Saqîname jî 26 malikan pêk hatiye. (Ş 111) Ziman farsî ye. Mesnewîya duyem bi zimanê ‘erebî ye,

¹⁰ Ji bo mînakên dîwana Se’diyê Şîrazî binêr; (Deştî, 1365). Ji bo mînakên dîwana Hafîzê Şîrazî binêr; (Rehber, 1373)

ji 44 malikan pêk hatiye û mijar pesindarî ye. (§ 112) Mesnewiya sêyem bi ‘erebî nivîsiye pesnên hersê murşidên xwe dide û ji 10 malikan pêk hatiye. (§ 113) Ya çarem dîrok kiriye mijara xwe û ji 19 malikan pêk hatiye. (§ 114) Di mesnewiya pençem de sebebê nivîsandina dîwanê bi sê malikan aniye ziman. (§ 115) Mijara mesnewiya şeşan dîrok e, 13 malik e û zimanê wê tirkî ye. (§ 116)

Rûba’î

Di dîwana Mela ‘Ebdul’ezîz de yek rûba’î cih digire. Mijara rûba’iyê dûrbûna ji me’şûqê ye. Ziman farsî ye. (§ 117)

Ferd

Sê ferd di dîwana Mela ‘Ebdul’ezîz de cih girtine. Zimanê her sê ferda jî farsî ye. Mijara wan ‘işq û xema dûrbûna me’şûqê ye. (§ 108, 109, 110)

Murebbe’

Em di nava şîrên Mela ‘Ebdul’ezîz de liqayê yek murebb’ê dibin. Di binyata xwe de ev, murebbe’a mulemme’e. Mulemme’eke çar zimanî ye û ji 11 benda pêk hatiye. (§ 107) Mela ‘Ebdul’ezîz, di mulemme’a xwe de pergalek ava kiriye. Di serê her bendekê de bi rêzê cih daye zimanekî. Di benda pêşî de rêza zimanan bi vî rengiye. ‘Erebî, farsî, tirkî û kurdî. Di benda duyem de; farsî, tirkî, kurdî û ‘erebî li pey hev hatine. Bi vî şiklî di her bendê de ziman cih diguherin. Mijara murebbe’a mulemme’e mersiye ye.

Qit’e

Şeş qit’e di dîwana Mela ‘Ebdul’ezîz de cih digirin. Du qit’e ku yek bi ‘erebî (§ 97) û yek jî bi kurdî ye (§ 98) maddeya tarîxêye û li ser dîroka wefata Şêx Mûhemmed Dîyauddîn hatine honandin. Her çar qit’eyên din ku yek bi ‘erebî ye û yên mayî bi farsî nin mijarên wan ‘işq e. (§ 100, 101, 102, 103) Sê qit’e bi sê malikan û sê qit’e jî bi du malikan hatine honandin.

Tercî’î Bend

Tercî’î bendên Mela ‘Ebdul’ezîz du heb in. Ya yekem mersiye ye li ser Şêx Mûhemmed Dîyauddîn. Ev mersiye ji heft bendan pêkhatiye. Ziman kurdî ye. Weke mulemme’eke sê zimanî û netekûz jî dikare were hesibandin. Benda yekem weha dest pê dike.

Ey şehê ‘alî cenab ey warisê ‘ilmê Resûl
Em ji derdê firqeta te bûne mehzûn û melûl

لشيء كنت تراباً اذ شرعتم في الافول

Dil keîb im dil keîb im dil keîb im dil keîb
Derdemend im derdemend im derdemend im bê tebîb (§104-1)

Şî’ra duyem ji 15 benda pêkhatiye. Mijar medîhe ye. Ziman kurdi ye lê mulemme’eke du zimanî û netekûz jî dikare were hesibandin. Destpêka şî’rê weha ye.

Ey Dîyeddîn û dunya wey şehê ‘alî himem
Wey siracê rahê ‘eql î menbe’a hilm û kerem
Te vekir dîsa di dilda hesret û eş û elem

Ez feqîr im bê nesîb im hem xerîb im dil keîb
Talibe wesla te me nîne ji xeyrê te tebîb (§105-1)

3Naveroka Dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî

Naveroka edebiyata klasîk gelek dewlemend e. Li gorî naverok, mijaran nav li şî'r û menzûmeyên edebiyata klasîk hatine kirin ku bi istilaheke edebî *Cûreyên Nezmê* hatiye gotin. Di vê beşe de em ê li ser cûreyên nezmê yên dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî rawestin. Di devara pêwîst be bi kurtasî pênaseyên cûreyan, di dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî taybetiyên sereke yên cûreyên nezmê û dîsa dema pêwîst be malikên mînak ew ê werin dayîn. Li gorî tespîtên me cûreyên nezmê yên dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî bi vî şiklî derketin holê.

Mijara Şi'ran	Hejmara Şi'ran
'Îşq - Tesewuf	68
Medîhe	27
Mersiye	8
Ne't	6
Dîrok	2
Maddeya Tarîxê	2
Silsilename	1
Felsefe	1
Saqîname	1
Sebebê Nivîsandina Dîwanê	1
Giştî	117

Tesewuf

'Îşq, di dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî de mijara sereke ye. Ev 'îşq, 'îşqa Îlahî ye. Em dikarin edebiyata kurdî ya tesewufî di çerçoweya edebiyata kurdî ya klasîk de weke du beşên sereke dabeş bikin. *Edebiyata Tesewufî ya Klasîk û Edebiyata Dergahî*.¹¹ Di edebiyata tesewufî ya klasîk de du taybetiyên sereke derdikevên pêşmerî me; mijara sereke 'îşqa Îlahî ye û ziman giran e. Di edebiyata dergahî de li hember 'îşqa Îlahî evîna rêberên terîqetan cih digire û ziman sivik e.¹² Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî hem nûnerê edebiyata tesewufî ya klasîk e û hem nûnerê edebiyata dergahî ye. Di dîwana wî de herdu cûre edebiyat cih bigirin jî edebiyata tesewufî ya klasîk serdesttir e.

Tesewufa Mela 'Ebdul'ezîzê tesewufa 'aşiqane ye.¹³ Di Tesewufa 'Aşiqane de 'îşq û mijarên têkildarî 'îşqê mijarên sereke ne. Şî'rên Mela 'Ebdul'ezîzê yên di çerçoweya edebiyata tesewufî ya klasîk de

¹¹ Dibe ku Edebiyata Dergahî, weke têgeheke nuh derkeve pêşberî hin kesan. Edebiyata Tesewufî li dor du mijarên sereke dizivîre. Yek jê 'îşqa Xweda û Resûlê Xweda, ya düyem jî hezkirina şêx û murşîdên terîqetê ye. Divê ev herdu mijar jî hev werin veqetandin û di çerçoweya xwe de werin nixandî. Ji ber vê jî di vê gotarê de ji bo şî'rên li dor dergahên terîqetan û li ser şêx û murşîdan hatine honandin em dibêjin Edebiyata Dergahî. Û ji neha û pêve di binê vî navî de dê ewê were nixandî.

¹² Ji ber ku mijara me ne berawirdiya herdu edebiyata ne, tenê me du cudahiyên sereke dest nîşan kir. Helbet bi vokolînên berfireh gelek taybetiyên herdu edebiyatan ewê derkevin holê.

¹³ Di sedsala 7 û 8ê koçî de di tesewufa Îslamê de du ekolên sereke tîn dîtin. Yek jê ekola Ferîduddîn 'Ettarê Nisabûrî (w 618/1221) û Mawlana Celaleddînê Belxî ye (w 672/1273) ku ji vî ekole re Tesewufa 'Aşiqane tê gotin. Ya din ekola Şehabeddîn Suhrewerdî (w 632/1234), Muhyiddînê 'Erebî (w 638/1240) û Îbn Farîd (w 632/1235) e ku ji vî ekole re Tesewufa 'Abidane tê gotin. Di Tesewufa 'Aşiqane de tesewuf îbaret e ji zuhd, 'îbadet, pêkanîna ferda, dewama li ser adab û sunnet û ewrad û zikran. Di Tesewufa 'Aşiqane de tesewuf 'îbaret e ji wecd, sima', qewl, terane û şî'rê (Kaşanî, 1394, r.25-26). Di ekola Tesewufa 'Abidane de bêtir berhemên peşan hatin nivîsîn ku îro em wan weke klasîkên tesewufê bi nav dikin. Di ekola Tesewufa 'Aşiqane de berhemên menzûm hatin nivîsîn ku di wan berhemên de mijara sereke 'îşq e (Zerrînkûp, 1344, r.156).

hatine honandin em vê yeke dibinin. Di nêrîna Mela ‘Ebdul’ezîzî de her însan girîftarê belaya ‘işqê ye.

داغ انوار محبت بر رخس آثار عشق

از بنی آدم نباشد هرکه نبود در دلش

Ji ademîzadan nayê hesibandin herkesê ku di dilê wî de daxê nûra evînê û di rûyê wî de nîşanên ‘işqê cih negirtibe (§ 62-4)

Xala girîng ev e ku şî’rên Mela ‘Ebdul’ezîz yên di çerçoweya edebiyata dergahî de hatine honandin, bi taybeti di medîhe û mersiyyan de ku du cûreyên sereke yên vê edebiyatê nin em heman mijarê, ‘işqê dibinin. Mela ‘Ebdul’ezîz, dema pesnê şêxên xwe dide û dema li ser wefata wan xemên xwe di malikên xwe de tîne ziman bi nêrînek ‘aşiqane hest û hizrên xwe tîne ziman. Ji ber vê hinek medîhe û mersiye li ser kê hatine honandin bi zelalî ne diyar e. Bi hinek bêjeyên wekî “ji darê dunyayê çû” (§. 83-3) em dizanin ku şî’r mersiye ye. Bêje, têgih û terkîbên di şî’rên ‘aşiqane de tîne dîtîni di şî’rên edebiyata dergahî yên Mela ‘Ebdul’ezîzî de zêde cih girtine. Wekî mînak dema dibêje; “yara min wekî masî ji destê min çû, çare nîne ji vî bextê min yê wendayî re, ey ronîya çehvên min kafîrek nebîne xema ku ez dikêşim ji hicreta wî şahî, sebir zor e, mirin asan e, dîsa vegehrîne qedeha wîsalê ey saqî, yek cur’eyekê bide me ku em şukrê Xweda bikin...” (§. 83-5-6-7-8) bêje û têgehên wekî yar, bextê wendayî, şah, wîsal, saqî, cur’e û bêjeyên wekî mecnun, bêçare, rû û mah ku di malika jêrîn de ew ê werin hemû bêje, têgih û terkîbên şî’rên ‘aşiqane nin.

محروم گشتیم از روی آن ماه

ما همچو مجنون بیچاره بودیم

Em wekî Mecnûn bêçare bûn, mehrûm man ji rûyê wê mehê (§.83-9)

Bi vî şiklî şî’rên Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî yên tesewufî, çî yên edebiyata tesewufî ya klasîk û çî yên edebiyata dergahî li ser ‘işqê ava bû nin. Eger em vê yeke wekî taybetiyên Mela ‘Ebdul’ezîz hîlbijêrin em dê bibêjin ku Mela ‘Ebdul’ezîz di navbera edebiyata tesewufî ya klasîk û edebiyata dergahî de pîrek e.

Medîhe

Pîştî mijarên tesewufî herî zêde di dîwana Mela ‘Ebdul’ezîzî de medîhe cih digirin. Medîhe¹⁴ yek ji kevintirîn cûreyê şî’rê ye. Medîhe ev cûre şî’r e ku di şî’rê de pesnê kesekî/ê, girûhekê, avakerê netew-hukumetekê û yan jî rewş û xilqeta nefsanî ya însên hatibe kirin (Dad, 1375, r.431). Li dor vê pênaseyê di dîwana Mela ‘Ebdul’ezîzî de du cûre medîhe tîne dîtîni. Medîheyên li ser kesayetan û medîheyên li ser rewşê.

Di biwarê medîheyên li ser rewşa kêfxweşiya rûhî de yek şî’r cih digire di dîwana Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî de. Di vê medîheyê de şa’ir bi hatina zanyarê xwendina Qur’ana Pîroz ku şa’ir wî bi “reîsê cumle qurra” serokê hemû zanayên xwendina Qur’ana Pîroz di pesinîne gelek kêfxweş e û ji bo vê rewşê spasdariya Xweda dike. Malika yekem ya şî’rê weha ye.

Şukur olsun sena Rebbim ki oldi dinimiz me’mur

Kelamin husni tecwidle bizi pek eyledin mesrur

Xweda ya! sipas ji te ra ku dîne me abadan bû, gotinên te (Qur’ana Pîroz) bi xweşikahiya

¹⁴ Di edebiyata tirkî de “Methîye” tê gotin. Bêje bîngeha xwe ji zimanê erebî ji “medh”ê werdigire û bi wateya pesnê ye. Di edebiyata Ereban de bi bêjeyên weke; medh, medîh, medîhe, umdûhe ve midhe cih digire. (Durmuş, r. 406) Di edebiyata Farsî de bi gelemperî Medîhe tê bikaranîn. Bnr: (Kraçî, 1391, r 143) Li Başûr, hem li herêma Behdînan û hem li herêma Soran jî “Medîhe” tê bikaranîn. Bnr: (Doskî, 2022, r.117) Ji ber vê me jî di vê gotarê de “Medîhe” bikaranî, û êdî em ê “Medîhe” bikarbinîn.

tecwîdê em gelek kêfxweş kirin. (Ş 99-1)

Di medîheyên li ser kesayetan de em rastî navê çar kesayetan dibin. Ji van kesayetane sisê ji wan em bi teqez dizanin ku murşidên Mela ‘Ebdul’ezîzî ne. Ev her sê kesayet Şêx ‘Ebdurrehmanê Taxî, Şêx Fethullahê Werqanîsî û Şêx Mûhemmed Dîyauddîn e. Yê çarem Şêx ‘Elaeddîn e.¹⁵ Ji dîwanê nayê famkirin ku Şêx ‘Elaeddîn murşidê wî ye yan ne murşidê wî ye.

Yek ji taybetiyên sereke yên medîheyan ev e ku navê kesê/a ku pesindarî ya wî/wê tê kirin di şî’rê de cih bigire. Ev taybetî di tevahiya medîheyên Mela ‘Ebdul’ezîzî de nayê dîtin. Bi vî rengî medîheyên Mela ‘Ebdul’ezîzî ne yekaheng in. Hin medîheyên wî ne diyar e ji bo kê hatine honandin.¹⁶ Bi siyaq û sîbaqa bêjeyan tê famkirin ku cûreyê şî’rê medîhe ye. Weke mînak di malika jêrîn de bi bêjeyên weke *terîqet û qutbu’l-ewlîya* em tê digihêjin ku şî’r medîhe ye.

راكب الفلك علايم الطريقة غائبا اخذاً در الحقيقة انت قطب الاولياء

Sîwarê keştiyê li ser deryaya terîqetê, xwe noq dike derdixe durrên heqîqetê, tu qutbê ewlîya yî. (Ş 8-5)

Di medîheyên din de li dor kevneşopiya edebiyata klasik navê kesayetan resterast derbas dibin. Weke di destpêka vê şî’rê de ku navê Şêx Mûhemmed Dîyauddîn bi lêv dike.

Ela ey serwerê xwûban *Dîyauddîni* sultan em
Senin ‘eşkinde can werdim senin yolinde kurban em (Ş 65-1)

Mersiye

Rabirdûya mersiyeyan, zêmaran li gorî hinek lêkolîneran digihêje destpêka mirovahiyê. Li gorî van lêkolîneran kesê yekem şî’r honandiye Hezretî Adem e (s.x.l.). Hezretî Adem (s.x.l.) şî’ra xwe li ser kuştina lawê xwe Habîl honandiye. Bi vî rengî dibêjin yekem şî’ra mirovahiyê mersiye ye¹⁷ (Bethayî, 1381,r.164).

¹⁵ Lawê Şêx Fethullahê Werqanîsî ye. Di sala 1299/1881 an de li Norşînê hatiye dinyayê. Îcazeya xwe ya ‘ilmî ji Mela ‘Ebdulkêrîm El Hîzanî werdigire. Di tesewufê de xelîfeyê Şêx Mûhemmed Dîyauddîn e. Di sala 1369/1949 an de li Oxînê rehmet dike. (Bilen, 2012, r. 87-108)

¹⁶ Li gorî jêderên berdestên me di edebiyata kurdî ya klasik de yekem kesê ku di medîheyên xwe de navê pesindarî derbas nekiriye Melayê Cizîrî ye. Melayê Cizîrî di du qesîdeyên xwe de ku naveroka wan – bi nêrînek giştî – medîhe ye navê kesekî/ê derbas nake. Qesîdeya ku bi metle’a

*Ey şehinşahê mu’ezzem heq nîgehdarê te bî
Sûreyê inna fetehna dor û madarê te bî* (Cizîrî, 2019, r. 282).

destpê dike û di qesîdeya ku bi metle’a

*Xanê xanan lami’ê necma te her purnûri bî
Keştîya bextê te ez bayê muxalîf dûri bî* (Cizîrî, 2019, r. 285).

destpê dike de em rastî tu navan nayên. (Helbet pêwîste li ser qesîdeyên Melayê Cizîrî nîrxandinên xweser werin kirin. Pêkan e bi van xebatan hin taybetiyên ciyawaz jî derkevên holê û di derbarê medîheyên edebiyata kurdî ya klasik û medîheyên edebiyata ‘erebî, farsî û tirkî xalên cûda werin bidestxistin.)

¹⁷ Li gorî lêkolîneran mersiyeya Hezretî Adem (s.x.l.) weha ye:

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَمِنْ عَلَيْهَا فُوجُهُ الْأَرْضِ مَغْبَرٌ قَبِيحٌ

تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعْمٍ وَلَوْنٍ وَقَلَّ بِشَاشَةِ الْوَجْهِ الْقَبِيحِ

فَوَا اسْفَا عَلَا هَابِيلُ ابْنِي قَتِيلٌ قَدْ تَضَمَّنَهُ الضَّرِيحُ

Hemû serzemîn û tişt û kesên tê de veguhezîn, tozê li çehreya zemîn û girt pîs bû / reng û tama her tiştî guherî û rûkeniya wechên xweşik kême bû / ax xem û derdê lawê min Habîl ku hat kuştin û gorê ew ji xwe re bir.

Mersiye, zêmar bi pênaseyek giştî ew cûre şî'r e ku derbarê şîn û metama mîriyan de hatiye honandin (Fesayî, 1380, r 172). Lê dema mersiye tên dabeşkirin em dibinin ku ne tenê li ser mirina kesayetan tên honandin. Belkî hemû şî'rên mijarmatem weke mersiye hatine qebûlkirin.¹⁸ Medihe çewa nişandayîna heskirinê ye, mersiye yan zêmar jî rengvedana xema dûrketinê ye. Pêkane ku ev dûrketin ji kesekî/ê be yan ji tişteki be.

Di dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî de li ser sê kesayetan mersiye hatine honandin. Bi vî şiklî di dîwanê de tenê li ser kesayetan mersiye tên dîtin. Her sê kesayet jî murşidê Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî ne. Ev her sê kesayetane weke li jor jî derbas bû Şêx 'Ebdurrehmanê Taxî, Şêx Fethullahê Werqanîsî û Şêx Mûhemmed Dîyauddîn e.

Xala girîng ev e ku di mersiyyên xwe de Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî şîna wefata murşidên xwe tevî xema pisgirêkên tesewufî anîye ziman. Bi vî rengî mersiyyên Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî hem mersiyyên kesayeti nin û hem mersiyyên felsefî nin. Bi gotinek din mersiyyên wî *kesayet-felsefî* ne.¹⁹ Di van mersiyyan de hem şîna kesayetan heye û hem jî xema rewşa wî ya tesewufî heye. Di malika jêrîn de eşkera xema xwe derbarê rewşa xwe ya me'newî tîne ziman.

كيف حالى يا الهى ما لنا حسن العمل

Hem irakdir yolumuz yokdur bize hiçbir emel

Xwedaya! Ewê halê me çewa bibe, kiryarên me yên baş nînin, rêka me dûr e, ji me re tu hevî tune.
(Ş 107-10)

Ne't

Di bingeha xwe de ne't cûreyek mediheya ye. Şî'rên ku mijara wan pesn û wesfên cenabê Peyamber in (s.x.l) ji wan ra ne't hatiye gotin. Weke ku Mela Huseynê Bateyî (1670-1750) di şî'ra xwe de ji bo wesf û medhên cenabê Peyamber (s.x.l) ne't gotiye. Ne't, weke cûreyek serbixwe di berheman de cih girtine.

Ey ne'te tu ez 'erşî heta ferşê şehîra
Ez pertwê nura te cîhan geşt munîra (Sadîni, 2013: 80)

Çewa ku di ne'ta Bateyî de navê cenabê Peyamber (s.x.l) derbas nabe, ji pesnên ku hatine kirin mirov têdigihêje ku cûreya şî'rê ne't e, di ne'tên Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî jî de heman rewş tê dîtin. Ev yek weke kevneşopiyek edebiyata klasîk jî dikare were hesibandin. Di ne'tên Melayê Cizîrî de jî navê cenabê Peyamber derbas nabe.²⁰

¹⁸ Fesayî, mersiyyan bi heft cûreyan dabeş dîke. Mersiyyên fermî, mersiyyên şexsî û malbatî, mersiyyên derbarê heval û şa'îrên dîtir, mersiyyên mezhebi, mersiyyên felsefî, mersiyyên civakî û mersiyyên dastanî. Ji bo agahiyên berfirehtir bnr: (Fesayî, 1380, r 172-174).

¹⁹ Li gorî cûreyên ku Fesayî destnîşankirine me navekî wusa hîlbijart. Divê were gotin ku dabeşkirina Fesayî li gorî edebiyata farsî ye. Hetanî neha li ser mersiyyên edebiyata kurdî xebatên xweser nehatine kirin. Li zanîngeha Bîngolê li ser mersiyyên edebiyata kurdî tezek doktorayê amade dibe. Di dema nivîsandina vê gotarê de teza navborî nehatibû parastin û pejirandin. Pêkane ku di edebiyata kurdî de hin cûreyên din yên mersiyyan werin peyitandin bi vê xebata berfireh. Ji ber ku mijara me bi tena serê xwe ne mersiye ne em ê nekevên nava hûrguliyên mijarê.

²⁰ Di dîwana Melayê Cizîrî de hem di ne'ta bi malika
Ismê te ye mektûbî di dîwanê qidem da
Herfêk qelemê 'ilmi bi teqwîmê reqem da (Cizîrî, 2019: 18).

destpêdike û hem di ne'ta bi malika
Îro ji cemala te dilê min bi birîn e
Ellah çî hebîbî çî tebîbî vikewîne (Cizîrî, 2019: 219) de navê cenabê Peyamber (s.x.l) cih nagire.

Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî, di ne’tên xwe de hestên xwe yên evînî anîne ziman. Bi gotineke din hezkirina xwe ya li hember cenabê Peyamber (s.x.l) tîne zimên. Ango di van ne’tan de tevî wesfên cenabê Peyamber (s.x.l) hestên şa’irî yên ‘aşiqane jî xuya dibin. Di malikên jêrîn de ev rewş eşkera xuya ye. Di malikan de bi bêjeyên “rehmetê ‘alem”²¹ xuya dibe ku ev şî’r ne’t e.

آن نور مقدس که نما بود برویت
قد صیر جسمی و فوآدی لک صیدا
چون رحمت عالم شدی ای بحر کرمکار
صیرت لقلبی بفنا بابک قیدا

Ew nura pîroz ku xuya bû di wechê te de, teqez cism û dilê min bû seyd ji te re, ji ber ku tu bû rehmet ji ‘alemê re ey behra keremkar, bi fanîkirinê te min bi deriyê xwe ve girêda. (Ş 5-5,6)

Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî, ne’teke xwe bi şeweya munacatê honandiye. Di şî’rê de hawar û gaziya xwe bi cenabê Peyamber (s.x.l) dike. Di vê ne’tê de jî weke ne’tên din navê cenabê Peyamber (s.x.l) derbas nabe, jî taybetiyên sereke yên cenabê Peyamber (s.x.l) em tê digihêjin ku cûreya şî’rê ne’t e. Malika ku taybetiyên cenabê Peyamber (s.x.l) tê de derbas dibe weha ye.

Pîşwayê enbîyaê muhterem
Peykê esrarê tu Cibrilê Emîn
‘Aşiq û mehbûbê Yezdan elxîyas
Dafî’ê şekk û ruyûban elxîyas (Ş 28-7,8)

Felsefe

Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî, di dîwana xwe de xasma di şî’rên tesewufî de cih cih pertewên felsefeya xwe numayan dike. Di malikên wî de em derkdikin ku şopînerê felsefeya Wehdetu’l-wucûdê ye. Derbasbûna hedîsa “kuntu kenzen”²² di du malikan de nişana vê yeke ye (Ş 27-6, 53-4). Herçend di şî’rên tesewufî de cih cih pertewên felsefeya tesewufê xuya bikin jî Mela ‘Ebdul’ezîzê Bedlîsî şî’reke xwe jî bo mebestên xwe yên felsefî terxan kiriye. Ev şî’r jî 16 malikan pêk hatiye. Zimanê şî’rê kurdî ye. Destpêka şî’rê bi vî rengî ye;

Ey dil demekê tu bibe namiq
Hetta ku Xweda neyaferîdî
Da bo te beyan bikim heqaiq
Yek bû, bi xwe bû, bo xwe ‘aşiq (Ş 61-1,2)

Silsilename

Silsilename, Şecerename, Tebarname yan Dûdname ev fihrista bi rêkûpêk e ku di wê fihristê de nisbeta ferdeki bi yekî din nişan dide (Niyûz, 1451). Silsile, bi wateya zincîrê ye. Silsilename, ji bo wan kesan tê bi karanîn ku weke helqeyên zincîrê bi şiklekî, bi tîkiliyekê bi hevudû girêdayî nin (Niyûz, 1451). Silsilenameyên terîqetan jî bi sedema ku her murşidek ji murşidekî din dest, xelîfetiye werdigire hetanî jor bi hevudû girêdayî nin. Silsilename çi dema bi nezm derdikeve holê di edebiyatê de dibe cûreyek edebî.²³

²¹ Rehmetê ‘alem telmiha ayeteke Qurana Pîroz e. Qurana Pîroz ji bo cenabê Peyamber (s.x.l) weha dibêje; (Hey Muhammed) Me tu şandî bes da ku tu ji heyînan re bibî rehmet (Qur’an, 2015: 330).

²² Her çend di çavkaniyan de metnê vê hedîsê ciyawaz derbas bibin jî bi nêrînek giştî wateya vê hedîsê wehaye. “*Ez gencîneyek veşartî bûm, ji bo ez werim naskirin, min xelq afirandin.*” Behs û fehsa ku ev hedîs e yan ne hedîs e di nava zanyaran de berdawam e. Xasma ji teref mutesewifan weke hedîs hatiye pejirandin. Li gorî mutesewifan ev destpêka afirandina hemû heyînen gerdûnê ye tevî gerdûnê. Di nêrîna wan de xweşikahiyeke Xweda hebû ku ev xweşikahî veşartî bû. Xweda, ji bo xweşikahiya xwe ya bêdawî bide nasîn gerdûn û hemû heyînen gerdûnê afirand. Ji bo behs û fehîsên derbarê vê hedîsê de ku hedîs e yan ne hedîs e bnr: (Ergül, 2015: 262). Ji bo cudahiyeke metnê vê hedîsê bnr: Aryanfer&Neqîzade, 1390: 182).

²³ Ji bo hin agahiyeke derbarê silsilenameyên edebiyata kurdî bnr: (Ertekin N. , 2020: 112).

Di silsilenameyên terîqetê de navê murşidan ji yê yekem destpêdike hetanî digihîje yê dawî. Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî, ev kevneşopiya silsilenameyan neşopandiye. Pêşî navê hersê murşidên xwe aniye ziman. Piştî ku ji Xweda alîkariyê dixwaze bi rêzê navê cenabê Peyamber (s.x.l), her çar xelîfeyan û rêberên terîqeta neqşebendî tîne ziman. Şî'r bi vî şiklê xwe ne silsilenameyek tekûz e. Silsilename kurte, bi tevahî ji 9 malikan pêkhatîye û zimanê silsilenameye farsî ye. Malika pêşî ev e;

مرا شد روزی عشق روی خوبان

برآفت چون نگه کرد عبدالرحمن

Çi dema 'Ebdurrehman bi mihribanî li me nêrî, ji me re evîna rûyê xweşikan bû nesîb. (§ 76-1)

Dîrok

Di dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî de mijara du şî'ran dîrok e. Teşeya herdû şî'ran jî mesnewî ye. Di herdu mesnewiyên de behsa cenga li derdora Bedlîsî hatiye kirin. Di mesnewiyekê de behsa cenga di sala 1890 de ku li Bedlîsî û di mesnewiya din de cenga di sala 1899 de li Taloriyê²⁴ tê kirin. Weke ku ji dîrokî xuya ye di van salan de bûyerên Ermena li herêma Bedlîsî tîne dîtîn (Cırık, 2015: 269). Mesnewiya ku behsa cenga Bedlîsî dîke bi 'erebî hatiye nivîsîn û 19 malik e. Mesnewiya behsa cenga Taloriyê dîke bi tirkî hatiye nivîsîn û 13 malik e. Ya rastî di vê mesnewiyê de ji dîrokê bêtir pesnê walî hatiye dayîn. Lê Şa'ir navê walî nabêje.

Maddeya Tarîxê

Maddeya Tarîxê ew cûre şî're ku di şî'rê de dîrok hatibe destnîşankirin. Şa'ir, di şî'rê de dîroka bûyer û serpêhatiyên mezin, mijarên balkêş çibicî dîke. Dîroka roja ji dayikbûn û mirina kesayetan, destpêka desthilatdariya desthilatan, avakirina mizgeft, kax, medreseyan, telîfa berhemana û amadekirina berhemana ji hinek mijarên maddeya tarîxê ne (Fesayî, 1380, r 310). Maddeya tarîxê dibe di dawîya şî'rekê de bi cih bibe û dibe ku şî'rên serbixwe bin. Dema ku maddeya tarîxê weke şî'rên serbixwe tîne nivîsîn bi gelemperê bi teşeya qit'e yan çarînan tîne nivîsîn.

Di dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî de bêtir ku di hinek şî'ran de maddeya tarîxê cih girtibe, di şî'rên serbixwe mijara wan maddeya tarîxê ne. Herdû şî'r jî bi teşeya qit'eyan hatine nivîsîn û ji sê malikan pêkhatine. Serwabendiya herdu şî'ran bi vî rengî ne. a-a, a-a, b-a. Qit'eya yekem bi 'erebî ye (§ 97) û ya duyem bi farsî ye. Herdû maddeyên tarîxî jî ji bo dîroka wefata Şêx Mûhemmed Dîyauddîn hatine terxankirin. Di qit'eya ku bi farsî hatiye nivîsîn de malika ku dîrok di wê de bi cih bûye weha ye.

گشت از دنیا بسوی جنت الماوی روان

در هزارو سیصدو چهل دوم از سال هجر

Di sala sêsed û çil û diduyan de ji salên koçê, ji dinyayê ber bi cennet'u-l mewa ve rewan bû. (§ 98-3)

a. Saqîname

Saqîname, ew cûreya şî'rê ye ku bi teşeya mesnewî, bi kêşa 'erûzê û bi behra Muteqarib hatiye nivîsandin. Bê feyde buna dinê, pend, hikmet, mirin û bîranîn weke mijarên sereke di wan de tîne vegotin. Tevî bêtir saqî, bêtir wekî; bade, mey, mutrib, cam, ney ku bi şerab û saz tîkildarin bêtir sereke ne (Şefî'yan, 1392, r.12). Di ev cûre şî'rê de şa'ir, saqî ji xwe re muxateb dibîne. Kul û xemên xwe ji saqî re vedibêje û her dixaze ku saqî bi mey û bade û bi saz û neyê elemên dilê wî bide jibîr kirin.

²⁴ Talorî, gundê Qabilcewz (Sason) ê ye. Di dîrokê de serhildanên Ermenan li Qabilcewz û Taloriyê bi nav û deng e. Di sala 1899de leşkerên ji parêzgeha Bedlîsî li Taloriyê û derdora wê bi Ermenan re şer dîkin û serok û çekdarên Ermenan dikujin (Çelik, 2016: 178).

Saqînameya Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî ji 26 malikan pêk hatiye. Bi teşeya mesnewiyê û bê behra muteqarib honandî ye. Zimanê saqînameyê farsî ye. Bi gotinek din hemû taybetiyên saqînamayen di xwe de civandiye. Malika serî bi vî rengî ye.

که با وی کنم دین و ایمان درست

بیا ساقی با جام روز نخست

Were saqî bi wê cama roja yekem ku bi wê ez dîn û îmanê durust bikim. (§ 111)

b. Sebebê Nivîsandina Dîwanê

Di edebiyata klasîk de xasma di mesnewiyan de em rastî sebebê nivîsandina berhemana dibin. Nazimê mesnewiyan ne weke beşek serbixwe, bêtir di destpêkê de bi çend malikan sebebê nivîsandina mesnewiyê dide ber çavan. Weke ku Şêx Ehmedê Xanî di destpêka Nûbihara Biçûkan de dibêje;

Ne ji bo sahibrewacan

Belkî ji bo biçûkên Kurmancan

Wekî ji Qur'anê xelas bin

Lazim e li sewadê çavnas bin (Yıldırım, 2008, r.159)

Lê em dibînin ku şa'irên Kurdan ji bo dîwanên xwe sebebê nivîsandinê di şî'rek serbixwe de gotine. Weke mînak Mela Beşîrê Şêx Zahir di serê dîwana xwe de bi mesnewiyeke çar malikî sebebê honandina şî'rên xwe aniye zimên. Bnr: (Doskî, 2022, r 5.)

Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî, mesnewiyeke kurt ji bo sebebê nivîsandina şî'rên xwe honandî ye. Ev mesnewî ji sê malikan pêk hatiye. Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî sebebê nivîsandina dîwanê di wê mesnewiyê de bi van malikan tîne zimên.

مجتمع بودی چو پنهان بود آن مولای من

این نوشتم در زمان لشکر غمهای من

Min ev nivîsandin di demên ku leşkerê xemên min li min kom dibûn çî dema ku Mewlayê min ji min wunda dibû. (§ 115)

Encam

Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî, şa'irê edebiyata kurdî ya klasîk e. Derbarê jiyana wî de agahiyên zêde nehitine bidestxistin. Tiştê ku ji dîwana wî tê famkirin di navbera salên 1875-1923an de li heyatê bûye. Yanî di dawiya sedsala 19an û di serê sedsala 20î de jiyaye. Bi eslê xwe jî ku ye ne diyar e. Nasixê destxeta dîwana wî, wî bi Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî nasandiye. Ji ber vê wekî şa'irê Bedlîsî tê nasîn.

Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî, dîwanek murettib li pey xwe hiştîye û di dîwana xwe de du mexles; 'Ebdul'ezîz û Şeyda bikaranîbe jî mexlesa Şeyda bêtir derdikeve pêş.

Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî, di honandina şî'rê de serkeftî ye. Derbarê edebiyatê de û xasma resm û rêçên şî'rê de xwedî agahiyên tekûz e. Herweha di derbarê ziman û edebiyata 'ereb, faris û tirkî de jî xwedî agahi ye.

Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî, şa'irê edebiyata kurdî ya klasîk yê çar zimanî ye. Di dîwana xwe de bi çar zimanan şî'r honandî ye. Di dîwana wî de zimanê sereke farsî, yê duyem kurdî yê sêyem 'erebî û yê çarem tirkî ye. Ji bilî şî'rên ku bi tevahî bi zimanekî hatine honandin, şî'rên mulemmê'ên du zimanî, sê zimanî û çar zimanî jî cih girtine.

Di dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî de 117 şî'r cih girtine. Ji teşeyên nezmê li gorî hejmarê

zêdebûna wan bi rêzê; Xezel-Qesîde, Mesnewî, Qit'e, Ferd, Terci'î bend, Muxemmes, Murebbe' û Rûba'î têne dîtin.

Dîwana Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî ji layê naveroka xwe, cûreyên nezmê ve gelek dewlemend e. Ji cûreyên nezmê, ji yên pir ber bi yên hindik ve; 'Işq – Tesewuf, Medîhe, Mersiye, Ne't, Dîrok, Madeya Tarîxê, Felsefe, Silsilename, Saqîname û Sebebê Nivîsandina Dîwanê di dîwanê de cih girtine.

Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî, şa'irekî sofî ye û pêgirê terîqeta Neqşebendî ye. Di şî'rên wî de hem mijarên edebiyata tesewufî û hem mijarên edebiyata dergahî têne dîtin. Ji layê edebiyata tesewufî pêgirê tesewufa 'aşîqane ye. Di tesewufa 'aşîqane de felsefeya Wehdetu'l-wucûde şopandîye. Ji vê tê famkirin ku Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî xwe di derbarê tesewuf, felsefe û nêrinên felsefeya tesewufê de perwerde kiriye.

Mela 'Ebdul'ezîzê Bedlîsî, bi honandina medîhe û mersiyyên li ser murşîden xwe edebiyata dergahî jî xistiye dîwana xwe. Ji vî layî ve, ji ber ku di medîhe û mersiyyên wî de hestên 'aşîqane derdikevin pêş di navbera edebiyata tesewufî û edebiyata dergahî de weke pirekê xuya dike.

Çavkanî

- Adak, A. (2016). Helbestvanên Klasîk ji Perspektîfa Herêmi: Nimûneya Herêma Bedlîsê. *The Journal of Mesopotamian Studies*, , Cilt-1, Sayı-1, 33-56.
- Akot, B. (2013). *Nurşin Medresesinin Yetiştirdiği Mutasavvıflar*. Bingöl Üniversitesi Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Uluslararası Sempozyumu (s. 199-2010). Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Aryanfer, M.&Neqîzade, H. (1390). Berresî û Neqî Sened û Metnê Hedîsê Kenzê Mexfî, 'Ulûmê Hedîs, Fesilnameê 'İlmî-Pijûheşî, Salê Şanzdehom, Şomareê Suwwom, Payîz, 171-187.
- Baz, İ. (2014). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhî ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34 [2014/2], 78-108.
- Bedhayî, S.H. (1381). Şî'r û Neqşê An Der Camî'e, *Mecelleê Danişgahê Edebiyat û 'Ulûmê İnsanî*, Dewre 52, Şomare 164, Tehran, 161-172.
- Bilen, M. (2012). Ohinli Şeyh Alaaddin ve Hadis Usulune Dair Manzumesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 87-108.
- Cırık, B. (2015). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914), Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
- Cizîrî, M. (2019). *Dîwan*, Amadekar: Tehsîn İbrahim Doskî, İstanbul: Nûbihar.
- Çağlayan, M. (1996). *Şark Uleması*. İstanbul: Çağlayan Yayınları.
- Çakır, M. S. (2017). Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî ve Norşin Tekkesi'nden Yayılan Kollar. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, c.3, s. 2, Güz 2017, 26-53.
- Çelik, N. (2016). *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sason Ermenileri ve Sason Ermeni İsyancıları*, Yüksek Lisans Tezi. Batman: Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
- Dad, S. (1385). *Ferhengê Istilahatê Edebî*, Tehran: İntişaratê Morwarîd.
- Deştî, 'E. (1365). *Qelemrûyê Se'dî*. Tehran: İntişaratê Emîr Kebîr.
- Ergül, N. (2015). İnsan-ı Kâmil – Güzel Ahlak İlişkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 35, Summer I, 259-270.
- Ertekin, M. Z. (2015). *Biyografiyeke Menzûm a Mela 'Eliyê Baqustanî, Siltan Şêxmûs (metn û Lêkolîn)*. Van: Lorya.
- Ertekin, N. (2020). Nazim û Şa'ir Mela Zahid Zeherî (Başer): Jîyan, Berhem û Kesayetîya Wî ya Edebî. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi 6 / 11 (Haziran 2020)*, 105-136.
- Fesayî, M. R. (1380). *Enwa'ê Şî'rê Farsî*, Şîraz: İntişaratê Nuwêd.

- Kaşanî, M.'E. (1394). *Misbahu'l-Hidaye we Miftahu'l-Kifaye*, Teshîh; Celaledîne Humayî, Tehran: Soxen.
- Qur'an. (2015). *Qur'ana Piroz û Meala Wê Ya Kurdî*. Ankara: Seokatîya Karûbarên Dîyanetê.
- Rehber, X.X. (1383). *Dîwanê Hafîzê Şîrazî*, Tehran: Întîşaratê 'Elî Sefîşan.
- Sadinî, M. X. (2013). *Mela Huseynê Bateyî; Jiyan, Berhem û Helbestên wî*. İstanbul: Nûbihar.
- Şefî'îyan, Z. (1392). Berresî û Tehlîlê Saqînamehayê Edebê Farsî (Ber Esasê Peñç Şa'irê Berceste), *Payannameê Karşunasê Eşed, Şehrêkurd*, Danişgahê Şehrêkurd, Danişgedê Edebiyat û 'Ulûmê İnsanî, Grûhê Zenban û Edebiyatê Farsî.
- Şemîsa, S. (1380). *Seyrê Xezel der Şi'rê Farsî (Ez Ağaz ta Îmroz)*, Tehran: Întîşaratê Firdews.
- Tenik, A. (2015). *Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Nûbihar.
- Zerrînkûp, 'E. (1344). *Erzişê Mirasê Sofîye*, Tehran: Întîşaratê Arya.
- Zinar, Z. (2011). Şêx Fethullahê Werqanîsî. *Nûpelda, hejmar: 5, Van*, 11-16.
- Durmuş, İ. *Methiye*, DîA, c 29, r. 406.
- Kraçî, Ruhengîz, Nuxwustîn Zenê Medihe Serayê Kîyst, *Pijûheşnameê Zenan, Pijûheşgahê 'Ulûmê İnsanî û Mutale'atê Ferhengî*, Salê Siwwom, Şomareê Ewwel, Bihar û Tabistan, 1391, r, 143-157.
- Doskî, T.İ. (2022), *Gulzar*, Dihok: Weşanên Palo.
- Doskî, T.İ. (2022), *Dîwana Bêxew, Mela Beşîrê Şêx Zahir*, Dihok, Weşanên Navenda Xanî ya Rewşenbîrî û Ragihandinê.
- Yıldırım, K. (2008). *Nûbehara Biçûkan*, İstanbul: Avesta.
- Niyûz, A. (1399). <https://www.azhangnews.ir/2021/02/27/%D8%B4%D8%AC%D8%B1%D9%87%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87%D9%86%D9%88%DB%8C%D8%B3%DB%8C%D8%8C%D8%AD%D9%81%D8%B8%D9%BE%DB%8C%D8%4%DB%8C%D9%86%D9%87%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DB%8C/> (Pêgihîn: 12.06.2023)